

**Черемісін
Олександр Вікторович**

кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії і соціально-гуманітарних дисциплін Херсонського державного аграрного університету, член Національної спілки краєзнавців України (м. Херсон)

✉ a.l.chermisin@gmail.com

ЕПІСТОЛЯРНА СПАДЩИНА ІНОЗЕМЦІВ ПРО ПІВДЕНЬ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ XVIII – XIX СТ.

У статті розповідається про епістолярну спадщину іноземних мандрівників, науковців про південноукраїнський регіон у кінці XVIII – XIX століттях.

Тема дослідження є дуже актуальною на сучасний момент оскільки південноукраїнський регіон виділявся багатьма особливостями, що якісно вирізняли його серед інших регіонів Російської імперії широким діапазоном національних, соціальних, релігійних і муніципальних взаємовідносин. Довгий час Росія намагалася довести, що регіон повинен називатися «Новоросія», але в дійсності він був заселений більшістю українців і став «Південною Україною». Тут дуже швидко поширювався дух вільного підприємництва, адже вона майже не знала кріпосного права, і через порти розповсюджувалися не тільки товари, а й ідеї західноєвропейської культури про специфіку муніципального й адміністративного управління. Урбанізація, модернізація та фінансове забезпечення проходили більш швидкими темпами. Міста володіли значними земельними ресурсами, розвиненим господарством і торговельно-промисловими зв'язками.

Серед історіографічного доробку маємо в сучасному розпорядженні багато цікавих досліджень з історії Південної України, наприклад, Л. Цибуленко, В. Горбачова, О. Марченко, Т. Плаксієв, Т. Щерби, Л. Шари, В. Дмитрієва та інших про особливості південноукраїнського регіону.

Про те, що ново-український Південний регіон не був російським по суті згадували в епістолярній спадщині багато дослідників, громадсько-політичних діячів, мандрівників та іноземців.

Так, наприклад, В. Жаботинський, відомий єврейський громадсько-політичний діяч Одеси поч. XX ст., у спогадах зазначав: «Навіть незважаючи на те, що вона перебувала в Росії і за мого часу була русифікована мовно, Одеса насправді не була російським містом. Вона не була і єврейським містом, хоч євреї й були, очевидно, найбільшою етнічною спільнотою, особливо, якщо зважити на те, що половина так званих росіян насправді були українцями, тобто людьми, що відрізнялися від росіян як американці від англійців або англійці від ірландців» [1, с. 241].

Дослідниця Е. Гансова зазначала у власному дослідженні про те, що «одеська» ментальність формувалася під впливом європейських соціокультурних традицій [2, с. 9]. Хоча досить звужений підхід відносно тільки Одеси, на думку, автора, даний підхід цілком справедливо можна було поширити на мешканців всього ново-українського південного регіону.

Ключові слова:

Південна Україна, епістолярна спадщина, іноземці, спогади, мандрівники.

Про європейськість ново-українського регіону зазначав і градоначальник Одеси герцог Дюк де Рішельє [3, с. 38].

Британка Марія Гутрі, яка подорожувала Південною Україною з метою оздоровлення, описувала, у власних листах на батьківщину, регіон зовсім не як російський, а називала його Скіфією або узбережжя Евксінське [4, с. 19–20]. Про Південь України розповідає із великим натхненням, описує його як достаньо заможний край, в якому «дерзкие крестьяне самые богатые в империи», що тут можна зустріти найкращі фрукти, клімат та французьку гостинність [4, с. 22]. Авторка листів була добре знайома з історією регіону. На своєму шляху описувала топоніми, назви яким давали ще давні греки.

Мері Холдернесс, англійка, яка перебувала на Півдні України приблизно у 1816 – 1820 рр., наголошує на тому, що Одеса зобов'язана власним розвитком лише одній людині – французу Дюку де Рішельє, а не росіянам. На Півдні України їй найбільше сподобалась приказка, яка найкраще характеризувала корумпованість місцевого чиновництва: «До неба далеко, до царя далеко» [4, с. 65]. Хоча у всіх кабінетах знаходився портрет імператора та всі службовці поводитися так, ніби він присутній тут, але всі знали, що звідси до царя дуже далеко. Тому можна і дозволити собі більше.

Імператор Олександр I назвав книгу англійця Роберта Лайялла «Путешествие по России, Крыму и Кавказу» (1825 р.) ворожою для Російської імперії. В його описах Херсонської, Катеринославської та Таврійської губернії всі росіяни виглядали хабарниками, а євреї – шахраями. Південь України він називав «окремою країною», мешканцями якої є росіяни, українці, євреї та іноземці. Докладно описує історію регіону. Характеризує діяльність Петра I та його мрії відносно цивілізаторської місії на узбережжі Чорного моря. Йому це зробити не вдалося, натомість цей край цивілізували саме представники Західної Європи. Акцентує увагу на

тому, що піднесенню української мови місце швидко розвивається. Протягом 5 років їх вже не можливо влізати. Дії уряду, відносно економічного розвитку регіону вважалися недостатньою ланкою і критикував, особливо ті, що пов'язувалися із торгівлею з країнами Західної Європи. В розмовній мові однієї з найкращих портів світу, Одеса повинна бути одним з найкращих портів світу, а царський уряд тільки стримує бурхливий розвиток Росії (Пінкертон (британець, співробітник Анлі-ського біліїного товариства, мандрував по Росії у 1814 рр.), подорожничий по Південній Україні, помітив, що всі традиції, якими користувалися місцеві мешканці – є суто українськими. Навіть, дивлячись, що місцеві не долюблюють професійних медиків, а звертаються лише до «бабок» [4, с. 100-179].

Джон Стефенс (американець із Нью-Джерсі, юрист, дипломат і мандрівник) перебував на Півдні України і залишив власні спогади «Рассказы о путешествии». Характеризуючи регіон знаходив і негативні і позитивні риси, але помітив, що край швидко заселений інзем-цями, та знайти собі компанію серед представників греків, італійців, німців, французів та англійців зовсім не важко. Бували культурних закладів описує більшість за розмірами ніж в Сполучених Штатах Америки. Південь України характеризує як регіон, завдяки якому Російська імперія проклала собі шлях до цивілізації від якого варварства. Для європейців – це регіон бізнесу та відпочинку. Порівнюючи його з Америкою вважав прищивати економічними темпами. В нього дає факт в голові не вкладався, оскільки США знаходилися в кращому стартовому становищі [4, с. 208-264].

Філіпп Вігель (походив із шведської родини, яка оселилася в Російській імперії, у 1826 – 1828 рр. був градоначальником Керчі) в епістолярній спадщині залишив «Записки», які написані російською мовою. У власних мемуарах детально описує буденне життя на Півдні України. Чільне місце в його творі належить про-блемам управління регіоном, а тому характеризує осіб, які були до цього призначені не тільки з позитивної сторони. Значне місце займає і критика перших осіб регіону. Хоча у власних спогадах Південь України і називає регіоном Новоросійським, але розуміє його окремим регіоном, порадить та економічного потенціалу суто російських губерній. Для мешканців Півдня російський Південь був дикою країною. На Півдні України дворяни полюбляли розмовляти французькою, німецькою та не долюблювали порадити у бік Москви та Петербурга. Барато з них полюбляли їздити до Відня, який і ближче, і веселіше. Одеса сприймалася столітнім містом, в якому царює дух вільності та ресубліканських нормами поведінки. Складалося враження, що вони приїхали в село «повелевають крестянами крестяними-ми», але дуже скоро розуміли, що помилилися. Рокіш життя їх просто шокував, одні місцевих діечат був кращим ніж на їх думках, їх бороди сприймалися варварськими, а регіон поєднував в собі всі найкращі риси Флоренції та Ніцци [5, с. 156-168].

Також, інземними вояжерами вказувалося, що росіяни дуже добре засвоїли барато українських слів, говірок та особливостей мови. Молдавське населення хоч і зберігало власну мову, але повністю вивчили українську. Крім того, означалося, що українським населенням.

ці Півдня України впадають однією особливостю, яка сильно відмежовує їх від українців інших територій. Вони більш мобільні, якщо на мобільність українців лівобережжя та Правобережжя України впливала кри-посна залежність, то на мобільність українців Півдня України це не впливало. Вони могли спокійно піти собі у Крим або в Молдавію, на заробітки в міста, на пасо-вська до інших господарів, або просто втекти. Ноді, білі українські кріпаки створювали організовані зго-чинні угруповання, які діяли проти російських поміщи-ків та євреїв, що відображало стару пам'ять про гайда-мачкий дух. Взагалі прийнято було завжди вважати, що українці здебільшого займалися землеробством, так і було. Крім цього місця українці були задіяні у ри-боловних артіях, союзному бізнесі, займалися ізвозом (особливо в портових містах) в час вільний від земле-робства і «чабанством» (винасом худоби).

Представники російської національності це, зде-більшого, дворяни та купці. Займалися державною службою, торгівлею та промисловістю.

Білоуси були малочисельними і поді діяльністю це – ізвоз та землеробство.

Поляки поділялися на дві категорії. Перша – при-йняла участь у колонізаційних процесах кінця XVIII ст. Представники належали до вищих станів і знаходили-ся на державній або приватній службі. Друга – пере-лена урядом у 1847 р. і займалися землеробством та скотарством.

Болгари, Молдаванці, греки займалися, здебільшо-го, землеробством, скотарством, торгівлею.

Німці в містах задіяні в таких заняттях: викладачі, торговці, заводчики, ремісники, чиновники та інших.

Шведи, здебільшого, проживали в колоніях. Збері-гали повністю власну мову та звичаї, але вважали себе російськими підданними і в містах вчилися російській мові.

Вірмени проживали в містах невеличкими групами. Займалися торгівлею та промислами. Але заможних зустріти можна було рідко, оскільки євреї конкуренцію їм складали у торгівлі.

Євреї, одна з найчисельніших груп населення в Пів-денноукраїнських містах. Основні види занять це тор-гівля і комерція. Зусурчальні і ремісники, але мало. В їх руках знаходилися головні капітали регіону. Більш-шість для них було торгівля із українцями та ін-земцями. Також, серед російського населення, були ві-домі тим, що брали в оренду або купували збанкрутілі поміщицькі маєтки і випошували на них шенину або льон, а потім продавали за кордон. Конкуренцію в тор-гівлі не складали тільки росіянам

Хоча інземцями місць самоврядування сприйма-лося як державні структури і вони не віділяли його окрему громадську структуру але характеризували його не так. Так, белгійський економіст Г. Монієрі (був в Одесі з 1860 до 1877 рр.) відмічав в адміністратив-ній організації управління, хоча всі бажали робити добро для місць самоврядування, все зводилося нанівець надушиком адміністративних і регулярних правил. Заборонено все, за винятком того, що дозволено, а дозволено було небагато. Ф. Старр вважав, що мунци-палітети дали так продовжувати існування імперії і лише відмічав, що в практиці Російської імперії є лише три шляхи в перспективі розвитку – децентраліза-ція, самоврядування, більша централізація. Г. Монієрі вважав, що в Одесі найкраща модель децентралізації місць самоврядування, а в інших містах ефективно-му управлінню заважає централізація [6, с. 154-155].

Таким чином, хоч провладна ідеологія і хотіла представити Південь України суто російською територією, насправді даний регіон став не російським по суті. У всіх описах та характеристиках іноземців Південь України не виглядав російським ні культурно, ні духовно. Контраст російських територій та південноукраїнського регіону виглядав дуже сильно. Причому, Південь завжди характеризувався значно краще ніж російські губернії. Життя в регіоні виглядало кращим ніж в Росії, населення заможнішим, ціни дешевшими (майже такими, які були у Британії). Мешканці Півдня, все-таки, не були росіянами, а українцями, татарами, євреями, іноземцями із давніми традиціями та цікавим історичним минулим, а самі міські жителі – це європейці соціокультурної традиції і ментальності. Єдине, що пов'язувало регіон із Росією так це корупція, бюрократія, хабарництво. У всьому іншому Південь України сильно контрастував з іншими російськими територіями і у свідомості іноземців – це Європа, найбільш цивілізований регіон в Російській імперії. В південноукраїнському регіоні модернізувалися всі національності. Навіть, російські дворяни, які ще досі носили бороди, але краще розмовляли французькою та німецькою мовами, ніж російською.

Для царської Росії через інкорпорацію Півдня України був шанс організувати більш краще та оновити імперію, вивести її із відсталості та занедбаності у бік «благоденства та процвітання». Грандіозні плани імперії виявилися нездійсненними. Оновити імперію вдалося лише зовнішньо, а внутрішньо бюрократія, розгул дворянства, казнокрадство та корупція потягнули її назад. Новоросія не стала російською, а перетворилася на Південь України та стала об'єднавчим економічним конструктом всієї України.

Нові зв'язки (торговельні й ментальні) з країнами Західної Європи дали поштовх для розуміння того, що в Росії не все «благополучно». На Півдні України модернізувалися всі національності. Німці, які завжди славилися чесними, практичними та педантичними примкнули до одеської контрабанди, яка розходилася по всій Україні [5, с. 156-168].

Так, наприклад, відомим був феномен, коли єврейське населення, що переселялося на Південь України з Поділля та Волині, де жили традиційним життям у містечках-шетах, їхали у модернізовану Південну Україну і досить швидко набиралися цивілізованості. Але перед тим, як їхати до родичів, за 2-3 місяці знаходили старі сюртуки, єрмолки та інші прикмети традиційного єврейського одягу, обов'язково відрошували бороду-пейси і лише в такому вигляді, з'являлися перед батьками, які хотіли їх такими бачити [7, с. 41-42].

На території Катеринославської губернії, в результаті швидкої індустріалізації та модернізації, місцеві робітники, в яких з'являвся надлишок грошей, бачили вже світ новими модерними очима, оскільки це призводило і до певного розбещення, розгулу та нового розуміння моралі і, навіть, дошлюбних статевих відносин, що явно різнилося з традиційним укладом життя [7, с. 35-36]. Можливо, приклади, не занадто за європейськими нормами життя, але вони значно відрізнялися і від традиційних форм співіснування.

Дані приклади можна вважати як приклад оновлення, модерності регіону, які доводять, що на Півдні України інтенсивними темпами проходила модернізація, а традиційність вже не встигала за «новим» ритмом життя. У даному регіоні модернізувалися представники всіх національностей (молдавани, євреї, росіяни, українці, болгары та інші). Нові соціальні, національні, культурні, торговельно-промислові, фінансові умови створили значно швидші темпи модернізації, ніж в інших регіонах, оскільки на це впливав торговельний зв'язок із країнами Західної Європи (поширення західноєвропейських ідей щодо норм життя, економічного розвитку, культури та інше) та потужна індустріальна база Катеринославської губернії (поширення урбанізаційних процесів, поява надлишку коштів та інше).

Модернізувалося і російське населення під впливом віддаленості від столиць та не розвиненими шляхами сполучення. Вони дуже скоро починали розуміти, що до цивілізованої Європи ближче, а там приваблювало. Тому, виховані у традиціях військового патріотизму та гордості за власне російське походження вони раніше вивчали іноземні мови ніж починали голити свої традиційні бороди [5, с. 145-171].

Модернізувалося і українське населення. Правобережжя (торгівля якої традиційно орієнтувалася на Польшу) та Лівобережжя (з торговельними інтересами в Москві та Петербурзі) пошавились, прийшли до руху. З них пішли каравани продуктів на продаж до Півдня, звідки вони потрапляли до країн Західної Європи. Хоча самі торговці з інших регіонів рідко поверталися до дому з грошима. Вони пропивали, програвали їх на місці в південних містах [5, с. 156-168]. А переселення на Південь було символом «нового» життя, вільного від панщини та ярма кріпацтва.

З розвитком господарсько-економічних процесів відбулося включення Півдня до територіального районування на рівні з Західною, Східною та Північною Україною. Проте особливості включення регіону до складу Російської імперії створили умови для формування нових соціально-економічних, адміністративно-територіальних, національних відносин тощо. Тому цілком можна погодитися з думкою І. Лисяка-Рудницького про те, що Південь об'єднав Україну, спочатку економічно через включення до процесу міжнародного розподілу праці, а згодом і в національному плані і став економічним центром тяжіння новітньої України [8, с. 145-171].

В цілому, можна говорити, що південноукраїнські землі, приблизно з кінця XVIII ст., приєдналися до основної української етнічної території. З цього часу єдино правомірною стає його назва – Південна Україна, в якій темпи урбанізації, модернізації, торговельно-промислової діяльності та фінансового зростання проходили швидше ніж, в інших регіонах України та Росії і під цими впливами модернізувалося як побутує, так і муніципальне життя, а про традиційний уклад згадували, коли необхідна була подорож до родичів в інші регіони.

© Черемісін О. В., 2016